

Etnološka biblioteka

Knjiga 23

Urednik

Miroslav Niškanović

Recenzenti

Dr Bojan Žikić
Dr Miloš Milenković

Uređivački odbor

Prof. dr Mirjana Prošić-Dvornić (Northwood University Midland, /SAD/), prof. dr Ivan Kovačević (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), prof. dr. Dušan Drljača, Beograd, prof. dr. Mladen Šukalo (Filozofski fakultet Univerziteta u Banjaluci), dr Bojan Žikić, docent (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), dr Petko Hristov (BAN), dr Mladena Prelić (Etnografski institut SANU), Beograd.

Štampanje publikacije finansirano je iz sredstava
Ministarstva nauke i zaštite životne sredine
Republike Srbije

ANTROPOLOGIJA SAVREMENOSTI

Zbornik radova

Uredio i uvodnu studiju napisao

Dr Saša Nedeljković

**Beograd
2007**

Vladimir Ribić

vribic@f.bg.ac.yu

Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka*

Apstrakt: Srpski nacionalizam je doživeo svoj ponovni uspon na kraju 20. veka, u kontekstu pojačane decentralizacije Jugoslavije i Srbije, koju je doneo Ustav iz 1974. godine. Većina srpskih političkih aktera se zalagala za federativnu Jugoslaviju, ali je, u slučaju da ostali južnoslovenski narodi ne žele da ostanu u zajedničkoj državi sa Srbima, formulisana i alternativna opcija, prema kojoj bi većina Srba ostala u istoj državi. Iako trend ekonomske globalizacije favorizuje separatističke i partikularističke etnonacionalističke pokrete na račun integracionističkih i ujediniteljskih nacionalizama i pannacionalizama, bilo je nerealno očekivati da srpski nacionalni interes bude drugačije definisan, pošto težnja za ujedinjenjem dominira modernim srpskim političkim idiomom.

Ključne reči: srpski nacionalizam, srpski politički idiom, Memorandum SANU, federacija, konfederacija

* Tekst je rezultat rada na projektu Kulturni identiteti u procesima evropske integracije i regionalizacije (br. 147035), koji MNZZS RS finansira u celosti

Nacionalizam je osnovni element modernog političkog idioma koji definiše okvir modernog političkog mišljenja i delovanja. Za to možemo nazvati nacionalističkim svako političko mišljenje i delovanje zasnovano na nacionalnom identitetu i čiji cilj je moguće definisati kao nacionalni interes. Za naučnu analizu naročito je važno da se nacionalizam tretira kao vrednosno neutralan teorijski pojam, pošto je za određenu političku opciju moguće pronaći ideološke, etičke ili religijske argumente, ali ne i naučne.

Mnogi kritičari srpskog nacionalizma ističu odgovornost Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) za njegov uspon na kraju 20. veka. U tom smislu, karakteristična je konstatacija Nebojše Popova da je "Memorandum" SANU iz 1986. godine pružio "privid naučnih dokaza o ugroženosti Srba", kao da je i autoritet ove najviše nacionalne naučne institucije ohrabrio "sve one koji su smatrali da je prošlo vreme trpeljivosti, da počinje razdoblje odlučne nacionalne borbe".¹ Na sličnim pozicijama je i Olivera Milosavljević koja tvrdi da "Memorandum" zapada u kontradiktorna tumačenja kada objašnjava "nedelotvornost i promašaje čitavog političkog sistema koji je kao takav morao ugrožavati sve narode u Jugoslaviji", istovremeno dokazujući "pogubnost takvog sistema samo po srpski narod i Srbiju".² Ovako oštre kritike na račun "Memoranduma" SANU čine neophodnim da se sami upoznamo s njegovim sadržajem.

U "Memorandumu" se ističe da je decentralizacija Jugoslavije, započeta sredinom šezdesetih godina, stvorila "osam privrednih područja sa nacionalnim ekonomijama kao ideološkom pod-

1 Н. Попов, Републиканац, Грађанска читаоница, Зрењанин – Банат, 1994. 141.

2 О. Милосављевић, Злоупотреба ауторитета науке, у Н. Попов (приредно), Српска страна рата. Траума и катарза у историјском памћењу (Ideo), Самиздат B92, Београд, 2002. 343.

logom", čime je jedinstveno jugoslovensko tržište razbijeno.³ Ova dezintegracija jugoslovenske privrede proizilazi iz "pretvaranja federacije kakva je zasnovana odlukama Drugog zasedanja AV-NOJ-a i prvih decenija posleratnog razvitka u svojevrsnu konfederaciju koja je institucionalizovana poslednjim Ustavom od 1974. godine". Najznačajniji element konfederalizma je neophodna saglasnost svih republika i pokrajina da se donese i najmanja promena ustava, kao i odlučivanje u Veću republika i pokrajina konsenzusom svih delegacija. Elementi konfederalizma su i paritetan sastav Predsedništva SFRJ i drugih najviših organa, ustavna odredba da savezne zakone u načelu sprovede republike i pokrajine, činjenica da "republički i pokrajinski ustavi ne moraju biti saglasni sa saveznim ustavom, već samo ne smeju biti u suprotnosti sa njim", kao i pravilo da "u slučaju uočene suprotnosti republičkog i pokrajinskog zakona sa saveznim, do odluke ustavnog suda primenjuje se republički odnosno pokrajinski zakon". Zbog svega toga, odlučivanje u federaciji je sporo i neefikasno, a Srbija ne uspeva da donese republičke zakone.⁴

Prema autorima "Memoranduma", u čitavom periodu od Drugog svetskog rata, "privreda Srbije je bila izložena neekvivalentnoj razmeni", što se, između ostalog, ogleda u niskoj ceni električne energije koja se isporučuje drugim republikama. Važan činilac ekonomskog zaostajanja Srbije je i doprinos Fondu Federacije za razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja, a zbog oskudice sredstava akumulacije u Srbiji, najrazvijenije republike su sa svojim kapitalom upletene u njenu privredu. Posleratna diskriminacija privrede Srbije ima korene u činjenici da su jugoslo-

³ Текст Меморандума, у: Коста Михаиловић и Василије Крестић, "Меморандум САНУ". Одговори на критике, Српска академија наука и уметности, Београд, 1995. 103.

⁴ Ibid. 111.

venski komunisti od separatističkih građanskih partija preuzeli viđenje po kojem je "politička hegemonija srpske buržoazije praćena i odgovarajućom ekonomskom dominacijom Srbije" u Jugoslaviji između dva svetska rata. Na formiranje takvog stava Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) presudno je uticala Kominternu, "koja je u naporima da ostvari svoje strateške i taktičke zamisli na međunarodnom planu, težila razbijanju Jugoslavije". Činjenica da se na popisu 1948. godine pokazalo da Srbija zaostaje u industrijalizaciji, kao i da je njena privreda prevashodno agrarna, nije naterala KPJ da revidira svoje ranije ocene.⁵ Zbog toga se u "Memorandumu" konstatuje:

*...Uporno ponavljanje predratne ocene tokom četiri decenije ukazuje na izuzetno veliku političku i ekonomsku zainteresovanost da se takva pogrešna cena održi. Njen smisao leži u tome da se srpskom narodu usadi osećanje istorijske krivice ne bi li se time osujetio njegov otpor političkoj i ekonomskoj podređenosti kojoj je stalno izložen.*⁶

Autori "Memoranduma" dalje navode da je, na osnovu predratne ocene koju je donela KPJ, Prvim petogodišnjim planom Srbiji, posle Slovenije, određen najsporiji tempo industrijalizacije. Prvo su se iz Srbije u druge republike preselili industrijski pogoni za proizvodnju aviona, kamiona i oružja, da bi potom usledili obavezan otkup, snižavanje cena sirovina i poljoprivrednih proizvoda, niže investicije po stanovniku od jugoslovenskog proseka i doprinos za razvoj nerazvijenih područja. Zbog toga, "položaj Srbije valja posmatrati u sklopu političke i ekonomske dominacije Slovenije i Hrvatske", koje su startovale "sa najvišeg nivoa razvijenosti, a ostvarile su i najbrži razvoj". Sloveniji i Hrvatskoj su odgovarali povoljniji uslovi privređivanja za prerađivačke delat-

⁵ Ibid. 126-127.

⁶ Ibid. 127.

nosti, što je postignuto disparitetom i režimom cena, kao i carinskom zaštitom. Ovim republikama je odgovalo i davanje većeg prostora tržištu u šezdesetim godinama, a suspendovanje Petogodišnjeg plana za period od 1961. do 1965. godine, "koji je težište stavio na razvoj proizvodnje sirovina i energije, valja tumačiti kao izbegavanje republika da ulažu u nerazvijena područja koja su relativno bogata prirodnim izvorima".⁷ U skladu s takvom ocenom, sledi i zaključak:

*...Razvoj Jugoslavije iz tog vremena zasnivao se više na sastavu činilaca proizvodnje dveju razvijenih republika nego ostalog dela zemlje. Zbog toga radna snaga nije dobila adekvatno mesto u razvojnoj orijentaciji, čime su bili pogođeni Srbija i nerazvijena područja.*⁸

Ekonomska podređenost Srbije proizilazi iz njenog politički inferiornog položaja. Naime, za KPJ nije bilo nikakve sumnje da su Srbi ostvarili ekonomsku hegemoniju u periodu između dva svetska rata, iako je industrijalizacija u Srbiji bila sporija od jugoslovenskog proseka. Zato su Slovenci i Hrvati još pre Drugog svetskog rata stvorili svoje nacionalne komunističke partije, a obezbedili su i presudan uticaj u CK KPJ. U posleratnom periodu, zahvaljujući neprikosnovenom autoritetu Tita i Kardelja, Slovenija i Hrvatska su "utemeljile političku i ekonomsku dominaciju, kojom ostvaruju svoje nacionalne programe i ekonomske aspiracije". Autori "Memoranduma" zahtevaju da se "bez odlaganja prestane sa zloupotrebom teze o ugnjetačkoj i ugnjetenim nacijama koja je Srbiju dovela u nezavidan ekonomski položaj", a kao konkretnu meru koja bi "ojačala akumulativnu sposobnost i ubrzala privredni razvoj" Srbije navode njeno oslobađanje od doprinosa Fondu Federacije.⁹

⁷ Ibid. 127-128.

⁸ Ibid. 128.

⁹ Ibid. 128-130.

U "Memorandumu" se protestuje protiv političke diskriminacije građana Srbije "kojima su zbog paritetne zastupljenosti republika manje nego drugima dostupna mesta saveznih funkcionera i delegata u Saveznoj skupštini, a glas glasača iz Srbije vredi manje od onoga iz bilo koje druge republike ili pokrajine". Rezultat toga je da se Jugoslavija "ne prikazuje kao zajednica ravnopravnih građana ili ravnopravnih naroda i narodnosti, nego kao zajednica osam ravnopravnih teritorija". Međutim, Srbija nije mogla da uživa čak ni u takvoj ravnopravnosti, pošto je Ustavom iz 1974. godine "faktički podeljena na tri dela".¹⁰ Autori "Memoranduma" opisuju ustavni položaj Srbije sledećim rečima:

...Autonomne pokrajine su u svemu izjednačene sa republikama, sem što nisu definisane kao države i što nemaju isti broj predstavnika u pojedinim organima Federacije. Ovaj nedostatak one nadoknađuju time što se preko zajedničke republičke skupštine mogu mešati u unutrašnje odnose Uže Srbije, dok su njihove skupštine potpuno autonomne. Političko-pravni položaj Uže Srbije je sasvim neodređen, to nije ni republika ni pokrajina. Odnosi u republici Srbiji su konfuzni. Izvršno veće koje je organ republičke Skupštine u stvari je Izvršno veće Uže Srbije. To nije jedina nelogičnost u razgraničavanju nadležnosti. Preširoka i institucionalno čvrsto utemeljena autonomija pokrajina stvara dve nove raseline u srpskom narodu. Istina je da su autonomaške i separatističke snage insistirale na proširenju autonomije, ali bi to teško ostvarile da nisu dobile moralnu i političku podršku od republika u kojima separatističke tendencije nikada nisu iščezle.¹¹

Uz svesrdnu pomoć drugih republika, pokrajine su postale konstitutivni elementi Federacije, zbog čega su počele da zanemaruju da su u sastavu Srbije. Proširena autonomija pokrajina i konfliktno stanje u Srbiji davali su mogućnost drugim republikama da se

¹⁰ Ibid. 131-132.

¹¹ Ibid. 132.

mešaju u njene unutrašnje odnose i tako dominiraju nad njom.¹² Iz ovakvog opisa stanja u kojem se Srbija nalazi sledi zaključak:

*Odnosi između Srbije i pokrajina ne mogu se svesti jedino, a ni pretežno na formalno pravna tumačenja dva ustava. Reč je prvenstveno o srpskom narodu i njegovoj državi. Nacija koja je posle duge i krvave borbe ponovo došla do svoje države, koja se sama izborila i za građansku demokratiju, i koja je u poslednja dva rata izgubila 2,5 miliona sunarodnika, doživela je da joj jedna aparatski sastavljena partijska komisija utvrdi da posle četiri decenije u novoj Jugoslaviji jedino ona nema svoju državu. Gori istorijski poraz u miru ne da se zamisliti.*¹³

Olivera Milosavljević tvrdi da je "Memorandum" ponudio dva međusobno isključujuća predloga u vezi s Jugoslavijom, tako što se, u svom prvom delu, založio za integrativni federalizam, a u drugom zahtevao da Srbija i Srbi definišu svoje nacionalne interese i nacionalni program.¹⁴ Smatram da je ta protivrečnost razrešena na samom kraju "Memoranduma", gde se konstatuje da je, donošenjem Ustava iz 1974. godine, Jugoslavija "postala veoma labava državna zajednica u kojoj se razmišlja i o drugim alternativama, a ne samo jugoslovenskoj"¹⁵, na osnovu čega se zaključuje:

...Srpski narod ne može spokojno očekivati budućnost u takvoj nezvesnosti. Zbog toga se mora otvoriti mogućnost svim nacijama u Jugoslaviji da se izjasne o svojim težnjama i namerama. Srbija bi se u tom slučaju mogla i sama opredeliti i definisati svoj nacionalni interes. Takav razgovor i dogovor morao bi prethoditi preispitivanju Ustava. Naravno, pri tome Srbija ne bi smela zauzeti pasivan stav, iščekujući samo šta će drugi reći, kao što je to do sada mnogo puta činila.

¹² Ibid. 132-133.

¹³ Ibid. 133.

¹⁴ O. Milosavljević, Jugoslavija kao zabluda, u N. Popov (priredio), Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I deo), 100.

¹⁵ Текст Меморандума, 145.

*Zalažući se za avnojevska opredeljenja, Srbija mora računati i sa time da to ne zavisi samo od nje, da ostali mogu imati i neke druge alternative. Zbog toga se pred nju postavlja zadatak da jasno sagleda svoje ekonomske i nacionalne interese da ne bi bila iznenađena događajima. Insistiranjem na federativnom uređenju, Srbija bi doprnela ne samo ravnopravnosti svih naroda u Jugoslaviji, već i rešavanju političke i ekonomske krize.*¹⁶

Olivera Milosavljević nije sasvim u pravu ni kada tvrdi da autori "Memoranduma" nisu objasnili diskontinuitet antisrpske komunističke politike koji se desio u periodu od 1953. do 1965. godine¹⁷, pošto u tom dokumentu koncizno, ali eksplicitno piše da je uspešan otpor staljinizmu mobilisao "značajne društvene snage, koje su obezbedile nacionalnu nezavisnost, industrijalizaciju zemlje, zavidan privredni rast u periodu 1953-1965, početne oblike samouprave i duhovno oslobađanje od uskih ideoloških okvira u oblasti kulture". Međutim, konstatuje se da je taj proces "tolerisan i podstican dok je oslobađao stvaralačke snage na nivou društvene mikro-strukture i u oblastima delatnosti udaljenih od politike". S druge strane, nad njim je uspostavljena stroga kontrola onda kada su zahtevani deprofesionalizacija i debirokratizacija politike, a potpuno je zaustavljen kada su zatraženi slobodniji izbori i pretvaranje organa države u organe samoupravljanja. Privredna reforma iz 1965. godine je predstavljala promenu "osnovnog strategijskog plana društvenog razvoja", tako što je politička demokratizacija zamenjena ekonomskom liberalizacijom.¹⁸

Zbog toga što u "Memorandumu" ne postoji eksplicitno zalaganje za uvođenje tržišne privrede i višepartijskog sistema, Ljubomir Madžar tvrdi da je taj dokument "anahroničan, da je u ne-

¹⁶ Ibid. 146.

¹⁷ O. Milosavljević, Zloupotreba autoriteta nauke, 347-348.

¹⁸ Текст Меморандума, 121-122.

premostivom raskoraku sa vremenom u kojem je nastao".¹⁹ Madžar zaboravlja da je tadašnji politički sistem u Srbiji i Jugoslaviji bio još anahroniji, pošto je i takav, u nekim važnim pitanjima nedovoljno eksplicitan i odlučan, "Memorandum" uslovio da SANU bude optužena da osniva političku stranku, što je u uslovima političkog monopola Saveza komunista, "bila izuzetno teška optužba". Bilo je i zalaganja za hapšenje autora "Memoranduma", u čemu se naročito isticao slovenački političar Stane Dolanc, član Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije (SKJ).²⁰

Srpski akademici nisu bili prvi koji su kritikovali nacionalnu politiku jugoslovenskih komunista, već su to bili Jovan Marjanović i Dobrica Ćosić na 14. sednici CK SK Srbije, održanoj 29. i 30. maja 1968. godine. Jovan Marjanović se usprotivio federalizaciji SKJ i podeli komunista prema nacionalnoj odnosno republičkoj pripadnosti. Takođe, otvoreno je izrazio sumnju u tezu o srpskoj naciji koja je eksploatisala ostale nacije u Jugoslaviji, a založio se i za zaustavljanje pojava birokratskog nacionalizma, kako bi ponovo moglo da se uspostavi "jugoslovensko jedinstvo na socijalističkim osnovama". I Dobrica Ćosić je kritikovao birokratski nacionalizam i ukazao na jačanje antisrpskog raspoloženja u Hrvatskoj i Sloveniji, jačanje šiptarskog šovinizma i separatizma na Kosovu i Metohiji, kao i na mađarski nacionalizam i segregacionizam i birokratsko autonomaštvo u Vojvodini. Da bi se sprečilo razgorevanje srpskog nacionalizma Ćosić se založio za integralan pristup srpskom nacionalnom pitanju u Jugoslaviji i za rad na postepenom stvaranju socijalističke federacije balkanskih naro-

¹⁹ L. Madžar, Ko koga eksploatiše, u N. Popov (priređio), Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I deo), 223.

²⁰ Коста Михаиловић и Василије Крестић, 22-27.

da, što je na tragu ideja Svetozara Markovića.²¹ Zbog ovih istupa, Marjanović i Ćosić su isključeni iz članstva SK.

Prva sledeća javna kritika vladajuće jugoslovenske nacionalne politike izrečena je u raspravi o amandmanima na Savezni ustav, održanoj na Pravnom fakultetu u Beogradu, 18, 19. i 20. marta 1971. godine. Amandmanima su predložena nova ustavna rešenja koja se tiču uvođenja Predsedništva SFRJ, izbora Predsednika SFRJ i načina odlučivanja u Federaciji, što je predstavljalo korak ka donošenju Ustava iz 1974. godine. Većina učesnika u raspravi na Pravnom fakultetu izjasnila se protiv toga da autonomne pokrajine budu konstitutivni elementi Federacije, pošto bi time bio narušen suverenitet Srbije. Takođe, diskutanti su se založili da Savezni ustav principijelno reguliše mogućnost pravljenja autonomnih pokrajina i u drugim republikama, na osnovu istorijskih, etničkih, kulturnih, političkih, društveno-ekonomskih i drugih interesa i razloga. Insistiralo se i na tome da predložena ustavna rešenja dezintegrišu Srbiju "u granice koje to nisu ni etnički, ni nacionalno, ni istorijski".²² Iako je sa ove rasprave upućen apel rukovodstvu Srbije da ne prihvati predložene ustavne amandmane, jedine njene posledice su bile hapšenje i osuđivanje profesora Mihaila Đurića, kao i otpuštanje i udaljavanje iz nastave nekoliko drugih nastavnika Pravnog fakulteta u Beogradu.

Međutim, komunistički disidenti i opozicioni intelektualci nisu bili jedini kritičari ustavnog položaja Srbije u Jugoslaviji. Naime, od 27. maja do 5. decembra 1977. godine, u rukovodećim organima SK Srbije vođena je rasprava o ustavnom položaju Srbije i

²¹ J. Базић, Српско питање. Политичке концепције решавања српског националног питања, Службени лист Србије и Црне Горе, Београд, 2003. 152-157.

²² Ibid. 106-109.

autonomnih pokrajina, kao i politici SK u razvoju međunacionalnih odnosa. Svi materijali sa ove rasprave sabrani su u "Plavu knjigu", u kojoj se naglašava da SK Srbije osuđuje "velikosrpski hegemonizam", "centralizam" i "unitarizam", ali i kroz koju provedba nezadovoljstvo ustavnim položajem Srbije. Takođe, rukovodstvo Srbije (Dragoslav Marković, Miloš Minić i Petar Stambolić) je upozorilo Josipa Broza Tita na "političku ozbiljnost odnosa između Republike Srbije i pokrajina". Bez obzira na to što su u njoj izneti krajnje umereni i oprezni stavovi, "Plava knjiga" je u CK SK Jugoslavije i u drugim republičkim rukovodstvima proglašena za "centralističku, unitarističku i antisamoupravnu".²³

Slobodan Milošević je bio prvi srpski političar koji je uspeo da radikalno promeni ustavni položaj pokrajina unutar Srbije. Naime, u 1987. godini, počinje sve otvorenije da se govori o albanskom nacionalizmu i separatizmu, kao i o pritiscima na Srbe i Crnogorce na Kosovu i Metohiji. Govoreći o dramatičnoj situaciji u južnoj pokrajini, Milošević je naglašavao da se tamo "događaju stvari koje se u civilizovanim zemljama sveta ne događaju već nekoliko vekova", to jest da "siluju žene i decu, ponižavaju ljude, fizički maltretiraju".²⁴ Zato je Milošević oštro kritikovao dotašnju politiku rukovodstava Srbije i Jugoslavije prema Kosovu i Metohiji:

Apele za hladnom i mirnom glavom slušali smo kada je Kosovo u pitanju, na primer, šest godina. Ta politika se pokazala na delu kao potpuno pogrešna.

Hladna glava, kao što se danas vidi, nije zaustavila nego podstakla silovanje, poniženje, iseljavanje.

Kontrarevolucija ne čeka dok se mi dogovoramo i preglasavamo.

²³ Ibid. 157-158.

²⁴ С. Милошевић, Године расплета, БИГЗ, Београд. 1989, 147.

Takva praksa mogla bi kompromitovati demokratiju i uvesti na scenu sasvim nedemokratske, da ne kažem desne snage. One i računaju s našom mlitavošću i neslogom.

*Jedinstvo i odlučnost su, dakle, ključ koji rešava Kosovo.*²⁵

Upravo se na Osmoj sednici CK SK Srbije, održanoj od 23. do 24. septembra 1987. godine, odigrao konačni obračun između onih na čijem čelu je bio Slobodan Milošević i koji su zahtevali "odlučnost, energičnost, odgovornost i brzo rešavanje kosovske krize" i onih koje je predvodio Ivan Stambolić i koji su se zalagali za "postupnost, strpljenje, stalan i neprekidni rad".²⁶ Za razliku od Ivana Stambolića i njegovog prethodnika Dragoslava Draže Markovića koji su nastojali da se za promenu ustavnog položaja pokrajina izbere u "teškom birokratsko-pozicionom ratu sa pokrajinskim i saveznim nomenklaturama, a ne preko dodatnog mobilisanja nacionalne javnosti", Milošević je svoju moć "počeo da izvodi neposredno iz podrške naroda mobilisanog nacionalizmom". Time je Milošević prekršio osnovno pravilo po kojem je glavni izvor legitimacije za svakog komunističkog političara bila podrška partijske nomenklature, dok podrška javnosti ili "volja naroda" nisu igrali značajnu ulogu.²⁷ Sam Milošević je tu promenu obrazložio u Informaciji, koju je Predsedništvo CK SK Srbije, posle Osme sednice uputilo organizacijama SK Srbije:

Javnost u radu Saveza komunista mora da zameni čestu dosadašnju praksu privatnih nagodbi, osionu i uobraženu namećljivost pojedinaca koji su posle mnogih godina provedenih na funkcijama poverovali da znaju i vrede više od foruma, organa, institucija, pa i samog članstva Saveza komunista. Javnost i de-

²⁵ Ibid. 160.

²⁶ J. Базић, op. cit. 160.

²⁷ S. Antić, Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića, Otkrovenje, Beograd, 2002. 87-95.

mokratizam u radu Saveza komunista treba da zamene privatne kombinatorike i politiku "posvećenih" pojedinaca, koji ispoljavaju birokratsku netrpeljivost prema učešću i uticaju radničke klase i radnih ljudi i građana na politiku, a istovremeno drže takoreći svakodnevne i nejasne govore o demokratiji.²⁸

Politički pad Ivana Stambolića i njegove ekipe omogućio je radikalne ustavne promene. Prvo su, 28. marta 1989. godine, doneti amandmani na Ustav Socijalističke Republike Srbije, "kojima je pokrajinama oduzeta mogućnost veta na promene Ustava Srbije, a Republici Srbiji je vraćen u nadležnost deo zakonodavnih upravnih i sudskih funkcija". Potom je, 28. septembra 1990. godine, Skupština SR Srbije donela novi Ustav Republike Srbije, "kojim pokrajine gube atribute državnosti i postaju oblik teritorijalne autonomije". U novom Ustavu, Srbija je definisana kao "demokratska država svih građana koji u njoj žive, zasnovana na slobodama i pravima čoveka i građanina, na vladavini prava i na socijalnoj pravdi".²⁹ U sprovođenju ustavnih promena, Miloševiću je pomogao masovni građanski pokret Srba i Crnogoraca, pod čijim pritiskom su pali vojvođansko (oktobar 1988.), kosovsko (novembar 1988.) i crnogorsko rukovodstvo (januar 1989.). Sam Milošević je, opravdavajući demonstracije protiv "birokratskih" rukovodstava, najavio nove ideološke vetrove:

...Ništa logičnije i moram reći ništa poštenije nego da građani, a pogotovu komunisti, izraze nezadovoljstvo zbog odsustva rezultata i odgovornosti, ali i da imenuju institucije, organizacije i pojedince koji su zadatke preuzeli, a nisu ih izvršili. To je demokratska, poštena i očekivana reakcija. Posao koji su preuzele institucije, organizacije i pojedinci, a nisu uradili, mora da se uradi, ali i može sa drugim pojedincima.

²⁸ С. Милошевић, Године расплета, 177.

²⁹ Ј. Базић, *op. cit.* 161.

To su pravila igre koja važe u građanskoj demokratiji, koju mi sa omalovažavanjem, ponekad, sasvim neopravdano, smatramo demokratijom niže kategorije, sasvim formalnom.

A kod nas, u društvu koje je postiglo najviši nivo demokratije za koji čovečanstvo zna, a koje se zove i smatra samoupravnim, izražavanje i poštovanje volje naroda, građana, radničke klase, trebalo bi da bude svetinja. Nema nijedne volje starije, preče i opravdanije nego što je volja radničke klase, radnih ljudi i građana.³⁰

Međutim, masovni građanski pokret se pojavio i na albanskoj strani. Manifestovao se kroz demonstracije i štrajkove, da bi kulminirao proglašenjem Republike Kosovo, 7. septembra 1990. godine, na skupu albanskih delegata raspuštene Skupštine Kosova.³¹ Takođe, slovenačko komunističko rukovodstvo se, tokom osamdesetih, protivilo jačanju ingerencija federacije, koristeći se protivljenjem radnika politici ograničenja plata, koju je sprovodila Savezna vlada na zahtev Međunarodnog monetarnog fonda (MMF), kao i kampanjom slovenačkih omladinskih organizacija i opozicionih intelektualaca protiv Jugoslovenske narodne armije (JNA). Slovenačka nacionalističko-populistička kampanja je kulminirala krajem septembra 1989. godine, kada je Skupština Slovenije usvojila ustavne amandmane koji su pokrenuli proces razdruživanja od Jugoslavije, pozivanjem na "potpuna i neotuđiva prava" na "samoopredeljenje uključujući i pravo otcepljenja". U skladu s tim, Slovenija se založila za pretvaranje Jugoslavije u konfederaciju suverenih država.³² Taj njen predlog je podržala Hr-

³⁰ С. Милошевић, Године расплета, 258.

³¹ V. Petrič i R. Pihler, Dugi put u rat. Kosovo i međunarodna zajednica, 1989-1999., Samizdat B92, Beograd. 2002, 45-48.

³² S. Vudvord, Balkanska tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata, Filip Višnjić, Beograd. 1997, 57-116.

vatska, pa su, 4. oktobra 1990. godine, predsedništva te dve republike formulisala "Predlog modela za konfederativno uređenje odnosa između republika u sadašnjoj SFRJ", po kojem bi Jugoslaviju trebalo preurediti u "savez suverenih država". Robert Hejden je pružio lucidno tumačenje slovenačko-hrvatskog predloga konfederacije:

*...Iako je obećavao da će stvoriti savezne organe, trebalo je, zapravo, da oni budu nemoćni, bez obavezujuće vlasti nad bilo kim. Osim toga, u većini slučajeva organi bi bili razvlašćeni uslovom da se odluke moraju donositi jednoglasno, odnosno da podležu ratifikaciji, ili i jednim i drugim uslovom. Ovi uslovi nisu bili sredstva za zaštitu, niti sistem teže i protivteže vlasti, koliko su to bile mere preventivne i zabrane: odluke bi se mogle donositi samo kada nema problema o kojima bi valjalo odlučivati.*³³

Na to su Srbija i Crna Gora odgovorile "Konceptom federativnog uređenja Jugoslavije", po kojem bi SFRJ trebalo da bude pretvorena u "saveznu republiku" kao "modernu federaciju".³⁴ Tadašnji stav rukovodstva Srbije o uređenju Jugoslavije najbolje je izražen u Miloševićevom obraćanju Narodnoj skupštini Srbije, 31. maja 1991. godine:

...Svima je poznato da smo se mi u Srbiji, i u svim svojim dokumentima i u ukupnom političkom životu, opredelili za stav da Srbi treba da žive u jednoj državi i naravno, želimo da ta država bude Jugoslavija u kojoj Srbi treba da žive zajedno sa drugim jugoslovenskim narodima koji to isto žele, a u javnosti je poznato da je stav Crne Gore i crnogorskog naroda u tom pogledu identičan i da na toj osnovi mi zajedno vodimo

³³ R. Hejden, Skice za podeljenu kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba, Saimizdat B92, Beograd. 2003, 81.

³⁴ S. Antonić, Nacija u strujama prošlosti. Oglеди o održivosti demokratije u Srbiji, Čigoja štampa, Beograd. 2003. 143.

započete pregovore o budućnosti jugoslovenske federacije. Niko je, dakle, ne može ukinuti. Naš interes je da Jugoslavija bude jedinstvena, slobodna, demokratska savezna država i da u njoj svi narodi budu ravnopravni, a građani jednaki. I to, kao što je poznato, nije samo naš ideal, već i političko opredeljenje koje izražava duh promena u Evropi i svetu uopšte. Zato svi oni koji danas drže u rukama makaze nad kartom Jugoslavije treba da imaju u vidu činjenicu da različiti narodi u nacionalno mešovitim državama mogu očuvati svoj identitet i integritet samo ukoliko ta država obezbeđuje nacionalnu ravnopravnost. Otuda su nastojanja za ukidanje jedne države, da bi se stvorilo više nacionalističkih država, bolje reći državica, u dubokoj suprotnosti sa savremenim kretanjima u svetu i izražavaju neistorijska i konzervativna shvatanja. Pogotovo u Evropi, u kojoj se ubrzano gube granice između hiljadugodišnjih država, nastojanja na pretvaranju granica jugoslovenskih republika u državne granice, predstavljaju apsurdnu ideju...³⁵

U srpskoj javnosti je postojao konsenzus o odbacivanju konfederacije, a razgovor o njoj je prihvatán samo pod uslovom da podrazumeva i razmatranje promene granica. Osim političkih stranaka, u Srbiji se protiv konfederacije jednoglasno izjasnila stručna javnost, kao i većina građana.³⁶ Među najznačajnijim političkim strankama u Srbiji (Socijalistička partija Srbije, Srpski pokret obnove i Demokratska stranka) postojala je saglasnost da Jugoslavija treba da bude federalna, a u slučaju da ostali jugoslovenski narodi to odbiju, da Srbima van Srbije i Crne Gore treba omogućiti pravo na samoopredeljenje.³⁷

³⁵ S. Milošević, *Od Gazimestana do Ševeningena*, Harprom, Beograd., 2001. 66-67.

³⁶ S. Antić, *Nacija u strujama prošlosti. Ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*, 144-145.

³⁷ J. Базић, *op. cit.* 121-124, 171-187, 259-265; M. Obradović, *Vladajuća stranka: ideologija i tehnologija dominacije*, u N. Popov (priredio), *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskim pamćenju* (II

Pogrešno je smatrati da je ovakva nacionalistička unisonost na političkoj sceni Srbije u 1990. i 1991. godini proizašla iz stavova iskazanih u "Memorandumu" SANU. Istina je da su i srpski akademici i srpski političari i veći deo srpske javnosti razmišljali u okviru srpskog političkog idioma koji je formiran tokom 19. i 20. veka, to jest, tokom čitave moderne srpske istorije.³⁸ U osnovi

deo), Samizdat B92, Beograd, 2002. 37-66; D. Stojanović, Traumatični krug srpske opozicije, u N. Popov (priredio), Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskim pamćenju (II deo), 67-97; В. Рибих, Поделена нација. Српски национализам и политички сукоби у Србији 1990-2000, Етнолошка библиотека, књ. 16, Београд, 2005. 261-281.

³⁸ Termin "srpski politički idiom" ima slično značenje kao i termin "srpski politički obrazac" koji Milan Matić određuje kao "osnovna obeležja i karakteristike srpskog političkog 'profila' i mentaliteta srpskog naroda u politici i političkim procesima". Međutim, razlika je u tome - što ja tretiram srpski politički idiom kao vrednosno neutralan pojam, kojim se označava okvir za političko mišljenje i delovanje, dok u Matićevom objašnjenju srpskog političkog obrasca postoji snažna vrednosna orijentacija. Prema Matiću, srpski politički obrazac proizilazi iz srpske političke tradicije u kojoj se "nalaze značajne potencije - slobodarskog i demokratskog duha, bez kojih srpski narod ne bi mogao očuvati svoju samostalnost, niti ostvariti značajne priloge demokratskim civilizacijskim procesima na Balkanu i u Evropi krajem prošlog i početkom ovog veka" (Matić misli na kraj 19. i početak 20. veka). Na izraženu vrednosnu orijentaciju ukazuje i Matićeva konstatacija da je, u većem delu 20. veka, srpska politička tradicija bila postepeno "zapuštana i potiskivana ne samo u nauci i kulturi, već zajedno sa - autentičnim srpskim političkim obrascima i u samoj istorijskoj praksi, u javnom i političkom životu". Matić zaključuje da su iz toga "proizašli tragični istorijski nesporazumi, lutanja, gubici i porazi srpskog naroda, koji se nastavljaju do samog kraja XX veka." Videti: М. Матић, О српском политичком обрасцу, Службени лист СРЈ; Институт за политичке студије, Београд, 2000. 7, 15-16.

srpskog političkog idioma nalazi se integracionički nacionalizam koji je, pored zalaganja za stvaranje države u kojoj bi bili okupljeni svi Srbi, bio prožet idejama južnoslovenskog, balkanskog i panslovenskog političkog jedinstva.³⁹ Rad na nacionalnom ujedinjenju je praćen antiimperijalnom borbom Srba protiv Otomanskog, Habsburgškog i Nemačkog carstva, na šta se nadovezao masovni otpor srpskog naroda Hitlerovom Rajhu i drugim nacističko-fašističkim snagama, kao i sukob sa SAD i njihovim zapadnim saveznicima u devedesetim godinama 20. veka.

Integracionistički i antiimperijalni karakter srpskog nacionalizma učinio ga je kompatibilnim s jugoslovenskim pannacionalizmom. Ta mogućnost srpskog nacionalizma da transcendirira samog sebe dovela ga je u direktnu konfrontaciju sa ostalim etnonacionalizmima u Jugoslaviji kojima je inherentan separatizam i partikularizam. Zbog toga što je taj sukob kulminirao u doba ekonomske globalizacije (transnacionalizacije) koja favorizuje etnonacionalizme, regionalne autonomizme i druge oblike političkih separatizama i partikularizama, srpski nacionalizam i jugoslovenski pannacionalizam su bili osuđeni na poraz.

Postavlja se pitanje: "Ako su Srbi bili osuđeni na poraz u ratovima vođenim tokom devedesetih godina 20. veka, da li su mogli da izbegnu učešće u tim etnonacionalnim sukobima?". U proleće

³⁹ Bet Denić konstatuje da su srpski nacionalisti spojili jugoslovensku orijentaciju s konceptom proširene srpske države koja bi uključila i Srbe i druge Južne Slovence. Isti autor zaključuje da je preovlađujuća srpska predstava o državnosti bila hegemonistička, u skladu s modelom izgradnje nacionalnih država drugde u Evropi, "gde su politička jezgra uspele da inkorporiraju različite regionalne kulture pod svoje okrilje". Videti: B. Denich, *Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide*, *American Ethnologist*, Vol. 21. No. 2. 1994. 372.

1991. godine, Pol Lendvai je pisao da samo čudo može da sačuva privid jugoslovenskog jedinstva u formi labave konfederacije. Alternativa takvom rešenju je secesija Slovenija i Hrvatske, kao i ispostavljanje srpskih teritorijalnih zahteva prema Hrvatskoj i Bosni, što vodi u kaos i građanski rat.⁴⁰ Smatram da Lendvai ne uviđa ireverzibilnost procesa konfederalizacije kada piše da je ona mogla da sačuva privid jugoslovenskog jedinstva i potpuno se slažem sa Slobodanom Antonićem da "proklamovani cilj tadašnjih zagovornika konfederacije (Hrvata i Slovenaca) nije bio konačan, već da je on predstavljao samo etapu na putu ka postizanju krajnjeg cilja – pune nacionalne nezavisnosti". Antonić objašnjava:

Ovakvu ocenu, uostalom, potvrđuju i sami akteri događanja na hrvatskoj i slovenačkoj strani, koji sada ističu da je njihovo tadašnje zalaganje za konfederalnu opciju bio samo taktički potez iznuden iz dva razloga. Prvo, u tadašnjoj konstelaciji snaga, Slovenija i Hrvatska su se pribojavale reakcije JNA na otvoreno ispoljavanje separatnih ambicija, i nastojale su da do suvereniteta dođu na način koji će na toj strani izazvati najmanje potresa – a to je upravo bila "dogovorna", tj. konfederalna transformacija. I drugo, secesionističke republike su znale da nikako ne mogu da računaju na međunarodno priznanje, izuzev u slučaju da se secesija izvrši sporazumno tj. u formi konfederalnog "razdruživanja".⁴¹

S druge strane, Antonić ističe da je konfederacija mogla da obezbedi da se Jugoslavija raspadne mirnim putem⁴² i pretpostavlja da bi "neka druga, politički realnija i taktički umešnija

⁴⁰ P. Lendvai, Yugoslavia without Yugoslavs: The Roots of the Crisis, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 67. No. 2. 1991. 261.

⁴¹ S. Antonić, Nacija u strujama prošlosti. Ogledi o održivosti demokratije u Srbiji, 147.

⁴² Ibid. 148-149.

ličnost na čelu Srbije mogla da oseti stratešku nameru SAD i Evrope da zadrže nepromenljivost unutrašnjih granica, odnosno da na vreme uvidi da su maksimalni ciljevi srpske nacionalne politike u ovom trenutku nedostižni ('Svi Srbi u jednoj državi'). Isti autor smatra da bi "definisanjem realnog cilja nižeg stepena (međunarodno obezbeđenje i jamstvo širokih državotvornih i nacionalnih prava Srbima u BiH i Hrvatskoj) i spretnim pregovorima u kojima bi faktički raspolagala glavnim adutom (*pretnjom sile*, odnosno upotrebom JNA)", srpska strana bila u prilici da "iznudi povoljnu varijantu konfederalnog sporazuma", čime bi "ne samo obezbedila čvršće i ravnopravnije ekonomske i društvene veze sa ostatkom Jugoslavije, već i međunarodne garancije svih državno-političkih prava Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini".⁴³ U sličnom duhu, Dušan Pavlović ističe privremeno odustajanje Milana Panića, prvog predsednika Vlade Savezne republike Jugoslavije (federacije Srbije i Crne Gore), od okupljanja svih Srba u jednoj državi, i konstatuje da se takvog odustajanja ne bi postideli ni najveći srpski nacionalisti iz 19. veka.⁴⁴

Plašim se da Antić i Pavlović ne uočavaju veliku razliku između suspendovanja težnje da se dobije ono što se još ne poseduje i dobrovoljnog odricanja od onoga što se ima više od sedamdeset godina i što se steklo i odbranio zahvaljujući ogromnim žrtvama tokom čitave nacionalne istorije. Srpska vlast koja bi zagovarala odustajanje od srpskog državnog jedinstva i odstupanje pred zahtevima nesrpskih etnonacionalista morala bi da sprovede represiju nad snažnom nacionalističkom opozicijom. Takva politika bi bila toliko u suprotnosti sa srpskim političkim

⁴³ Ibid. 145-146.

⁴⁴ D. Pavlović, Akteri i modeli. Ogledi o politici u Srbiji pod Miloševićem, B92, Beograd, 2001. 32-33.

idiomom da bi režim koji bi pokušao da je sprovede nužno bio znatno autoritarniji od onog na čijem čelu je bio Milošević. Srbi su odustali (verovatno privremeno) od državnog jedinstva tek nakon sloma Republike Srpske Krajine i nasilnog zadržavanja Republike Srpske u Bosni i Hercegovini 1995. godine, kao i posle NATO agresije i okupacije Kosova i Metohije 1999. Ne treba zaboraviti ni da je takav politički pragmatizam počeo da se širi u opozicionoj srpskoj javnosti tek nakon eskalacije krvavih etničkih sukoba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u kojima su, u početku, učestvovali i regruti iz Srbije i Crne Gore.⁴⁵

Smatram da tumačenja prema kojima je etnički konflikt u Jugoslaviji rezultat težnji konzervativnih snaga (Miloševićev režim i JNA) da spreče liberalne reforme⁴⁶ imaju, pre svega, propagandnu, a malu analitičku vrednost. Etnički rat u Jugoslaviji je rezultat sukoba integracionističkog srpskog nacionalizma i partikularističkih nacionalizama nesrpskih naroda. Pošto je radikalna liberalizacija globalnog kapitalizma na kraju 20. veka učinila široke i čvrsto integrisane državne okvire suvišnim i nepoželjnim, srpski nacionalizam i jugoslovenski pannacionalizam su bili osuđeni na poraz. Možda će eventualno novo jačanje državnog intervencionizma u ekonomiji stvoriti povoljne uslove za stvaranje čvrstih političkih integracija na prostoru bivše Jugoslavije i Balkana.

⁴⁵ Antonić zaboravlja da je, 1990. godine, spremnost na kompromis sa nesrpskim nacijama među građanima Srbije i Srbima u Hrvatskoj bila tesno povezana s nadom da će Jugoslavija biti sačuvana. Videti S. Antonić, op. cit. 146.

⁴⁶ V. P. Gagnon, Jr., *Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia*, *International Security*, Vol. 19. No. 3. Winter, 1994-1995. 130-166.

Serbian Nationalism at the Close of Twentieth Century

At the end of the 20th century, Serbian nationalism witnessed its revival, in the context of enforced decentralization of Yugoslavia and Serbia brought by the 1974 Constitution. A majority of political actors in Serbia were inclined towards a federative Yugoslavia, but there was an option intended for the case in which other nations would not want the same. It is wrong to think that nationalist unity on the Serbian political scene at the beginning of nineties was a result of attitudes expressed in the Memo of Serbian Academy of Arts and Sciences. In reality, Serbian academics and politicians, as well as the majority of Serbian public, were thinking within the framework of Serbian political idiom that was constructed throughout the 19th and 20th centuries. In its base lies a form of integrationist nationalism, which, like the idea of creation of a state that would gather all Serbs, was filled with ideas of south-Slavic, Balkan and pan-Slavic unity. This striving for national unity was followed by anti-imperialistic struggles against the Ottoman, Habsburg and German empires, followed by mass resistance to Hitler's Reich and other Nazi-fascist forces, as well as the conflict with USA and their western allies in the last decade of the 20th century.

Integrationist and anti-imperial character of Serbian nationalism rendered it compatible with Yugoslav pan-nationalism. The possibility to transcend, led them to direct confrontation with other ethnonationalisms in Yugoslavia to whom separatism and particularism were inherent. Since their culmination was in the period of economic globalization, which favors ethnonationalisms, regional autonomisms and other forms of political separatism and particularism, Serbian nationalism and Yugoslav pan-nationalism were doomed to failure.

Sadržaj

Saša Nedeljković

Antropologija savremenosti ili antropologija kao savremenost: antropologija između prezentizma i temporalizma 5

Ivan Kovačević

Deset antiteza jednom postizmu u antropologiji 24

Saša Nedeljković

Antropološki pristup proučavanju etnogeneze: Etnogeneza Crnogoraca 36

Dragana Antonijević

Merkantilne legende postindustrijskog društva 76

Ljubomir Hristić

Ričard Dorson i proučavanje folkloru u savremenom miljeu 92

Lidija Radulović Koncepti Dušana Bandića: narodna religija i narodno pravoslavlje u kontekstu istraživanja religije u domaćoj etnologiji XX veka	102
Danijel Sinani Religijsko-ritualni funkcioneri i kulturna mesta u istočnoj Srbiji	124
Vladimir Ribić Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka	150
Ljiljana Gavrilović Etnografski muzeji/zbirke i konstrukcija identiteta	172
Gordana Gorunović Postsocijalizam i tranzicija, lokalne zajednice i identiteti	190
Jelena Vasiljević Predstavljanje projekta <i>Spinning out of control: rhetoric and violent conflict. Representations of 'self' – 'other' in the Yugoslav successor states</i>	206

Izdavač: "Srpski genealoški centar", Radnička 50, Beograd i
Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u
Beogradu. Za izdavače: Filip Niškanović i Ivan Kovačević. Ured-
nik: Miroslav Niškanović. Štampa: SGC, Beograd. Beograd 2007.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(497)(082)

АНТРОПОЛОГИЈА савремености : зборник радова / уредио и уводну студију написао Саша Недељковић. – Београд : Српски генеалогски центар : Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, 2007 (Београд : СГЦ). – 219 стр. ; 24 см. – (Етнолошка библиотека / [Српски генеалогски центар] ; књ. 23)

Према уводној студији, зборник садржи радове са истоименог међународног научног скупа, одржаног у Београду 25. новембра 2006. год. – Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. –Summaries.

ISBN 978-86-83679-33-1 (СГЦ)

1. Недељковић, Саша
а) Антропологија – Балканске државе –
Зборници
COBISS.SR-ID 139313676